

ŞÇERBAK, A.M., **RANNİYE TYURKSKO-MONGOL'SKIYE YAZIKOVIYE SVYAZİ** (VIII-XIV vv.), Sankt-Peterburg: Rossiyskaya akademiya nauk İnstitut lingvistiçeskix issledovaniy, 1997, 291 s. ISBN 5-88014-011-3. [Erken Türk-Moğol Dil İlişkileri (VIII-XIV. yy.)]

Gülsüm KİLLİ*

“*Sravnitel'naya fonetika tyurkskih yazıkov*” (Sank-Peterburg, 1970), “*Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov: İmya*” (Sank-Peterburg, 1977), “*Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov: Glagol*” (Sank-Peterburg, 1981), “*Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov: Nareçiy-e, slujebny-e çasti reçi, izobratitel'niye slova*” (Sank-Peterburg, 1987), “*Vvedeniye v sravnitel'noye izuçeniye tyurkskih yazıkov*” (Sank-Peterburg, 1994) gibi tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin gramerinin çeşitli yönlerden araştırılması konusundaki değerli çalışmaları ile tanıdığımız Rusya Türkologlarından Prof.Dr. Aleksandr Mihayloviç Şçerbak'ın 1997 yılında Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Araştırmaları Enstitüsü yayınları arasında çıkmış olan “*Ranniye tyurksko-mongol'skiye yazıkoviy-e svyazi (VIII-XIV vv.) /Erken Türk Moğol Dil İlişkileri (VIII-XIV. yy.)*” adlı eseri, Altay dilleri teorisini de yakından ilgilendiren Türk-Moğol dil ilişkileri konusunu ele almaktadır. Eserde, Türk-Moğol dillerindeki ortak unsurlar incelenip, Türk ve Moğol dilleri arasındaki ilişkilerin kapsamı ve derinliği değerlendirilerek etkileri üzerinde durulmakta, konu ile ilgili olarak Altay dilleri teorisi de irdelenmektedir.

Şçerbak bu eserinde, Türk ve Moğol dilleri üzerine daha önceki tecrübeleri ve çok geniş bir malzemeyi değerlendirerek Moğol dillerindeki Türk, Türk dillerindeki Moğolca unsurları tespit etmeye çalışmış, hem söz varlığı hem de şekil bilgisi bakımından asıl ve ödünç tabakaların sınırlandırılması konusunda önemli bir adım atmıştır. Ödünçlemelerin belirlenmesi ve ilk kaynağının tespit edilmesi konusunda tarihî şartları, dilbilim coğrafyası verilerini, kültür, üretim ve politik eğilimlerini de dikkate aldığını belirten Şçerbak, eserinin “Ön söz”ünde de değindiği üzere bu çalışmada bütün ödünçlemelerin tespit edilip, etimolojisinin yapılmasını değil, asıl olarak karşılıklı dil etkileşimlerinin yoğunluk derecelerini göstermeyi, dil karışmasının ne ölçüde olduğunu belirlemeyi amaçlamıştır (s.3).

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi.

Şçerbak, bugüne kadar pek çok Türkolog ve Mongolistin genellikle Türk, Moğol ve diğer Altay dil ailesine girdiği kabul edilen diller arasında bir akrabalığı kanıtlamak üzere, bu dillerdeki benzer ve ortak yönleri bulmaya yöneldiklerini, hattâ bu diller arasındaki uygunlukların tespitinin Altaistik'in temel yönelimi olduğunu belirterek, söz konusu dillerin ünlü ve ünsüz düzeni, hece ve sözcük yapısı, morfolojik unsurların sıralanışı gibi konulardaki önemli farkların göz ardı edildiğine dikkat çekiyor. Türk ve Moğol dilleri arasındaki uygunlukların asıl olarak ödünçlemeler yoluyla oluştuğunu ifade eden Şçerbak, çağdaş Moğol dillerindeki söz varlığının incelenmesinin çeşitli dönemlerde Moğol dillerine büyük miktarda Türkçe unsurun geçtiğini gösterdiğini belirtmiştir (s. 4).

Eserin “*Ön Söz*” kısmını (s. 3-5) eserde kullanılan metin, gramer ve sözlükler, süreli yayınlar ve makale derlemeleri ile, dil, lehçe ve ağız kısaltmalarının, bilimsel kurum kısaltmaları ve diğer kısaltmaların verildiği “*Kısaltmalar*” kısmı takip etmektedir (s. 5-10). Bu kısımda yararlanılan eserlerin birçoğunun tam künyesi verildiğinden küçük bir kaynakça kısmı olarak düşünülebilir. Bunun dışında eserde ayrıca bir “*kaynakça*” kısmı bulunmamaktadır.

Eserin oldukça geniş bir bölümü olan “*Giriş*” kısmında (s. 11-54) eserin amaç ve hedefleri üzerinde durulduktan sonra (s. 11-13) kullanılan kaynaklar açıklanmıştır (s. 13-24).

Şçerbak, Türk ve Moğol dil ilişkilerinin oldukça derin bir tarihi olduğu gibi, çok geniş bir alanı kapsadığını ve bazı dönemler ve bölgelerde dil ilişkilerinin çok daha yoğun ve uzun süreli olduğunu belirtiyor. Özellikle IV-VII. yüzyıllar arası (Kuzey Wei hanedanını (386-535) kuran Tabgaç Türk soyunun yükseldiği ve Kidanların Türklerden VIII. yüzyılın ortalarına kadar vasal olarak bağımsız olduğu dönem), VIII-XII. yüzyıllar (Baykal civarında yoğun Moğol-Türk ilişkileri; kuzey Moğol kabilelerinin Türkler tarafından kısmen asimile edilmesi), XIII-XIV. yüzyıllar arası (Doğu Türkistan'da Uygur-Moğol kültür ilişkileri) bu dönemlerden sayılmıştır. Moğol istilâsından sonra Sibiryâ ve Orta Asya'daki Türk ve Moğol kabilelerinin ilişkilerinin özel bir dikkat gerektirdiğini belirten Şçerbak, Sibiryâ'nın yakın zamana kadar kesintisiz bir şekilde karşılıklı etkileşimin olduğu bir bölge oluşuna ve bu etkileşimin Tuva, Yakut, Buryat gibi Türk ve Moğol dillerinin söz varlığında, şekil bilgisi ve söz diziminde izler bıraktığına dikkat çekiyor. Orta Asya'da da Türk ve Moğol kabileleri arasında bir doğrudan ilişki dönemi olmuştur. Ancak Sibiryâ'dan farklı olarak burada ilişkiler belirli bir kronolojik çerçevede gerçekleşmiştir. XIII. yüzyıl başında Orta Asya Moğol istilâsına uğramış, Talas vadisi ve Maveraünnehr'in bazı bölgeleri Doğu Türkistan'dan göç eden Moğol kabilelerinin devamlı buldukları bölgeler olmuştur. XIV. yüzyılın sonuna doğru Türklerle kuşatılmış bir bölgede bulunan Orta Asya Moğolları Türklerin yoğun asimilasyonuna uğrayarak sonuçta tamamen kendi dillerini kaybetmişlerdir. Tamamen dil kaybından önceki aşama iki dillilik durumu olmuştur. Moğol

istilâsının Türk dillerine önemli sayıda kelime ve morfolojik unsurun girmesi için yolu açtığı söylenebilir. Moğol ve Türk dillerinin konuşurları arasındaki yoğun ve uzun süren ilişkiler, dil ilişkileri, doğrudan ve dolaylı kültür, din ve değişik etkiler yanında Moğol ve Türk dilli halkların yaşadığı bölgelerin iç içe bulunuşu yoğun bir söz varlığı alışverişini de beraberinde getirmiştir. Alıntılar yanında çok sayıda yeniden alıntılarının bulunuşu aynı kelimelerin değişik fonetik varyantları ile karmaşık ses uygunlukları sisteminin bulunuşunu doğumuştur. Örneğin: Tuv. (Tuva Türkçesi) *küş* “güç” yanında *küşü* “kudret, kudretlilik”, *kidis* “keçe” yanında *xewis* “halı”; Saha *sıl* “yıl” yanında *cıl* “oniki yıllık döngüye göre yıl”; Nog. (Nogay Türkçesi) *berk* “pek, sağlam”, Tuv. *berge* “güç, ağır”; Türkm. (Türkmen Türkçesi) *boz*, Alt. (Altay Türkçesi) *boro*, Tuv. *bora* “gri, boz”; ETü. (Eski Türkçe) *biti-*, Alt. *biçi-*, Tuv. *biji-* “yazmak”; Azb. (Azerbaycan Türkçesi) *yurşusun*, Alt. *qorşoljin*, Tuv. *qorşulçun* “kurşun”; Kaz. (Kazak Türkçesi) *qozi*, Alt. *qurayan*, Tuv. *xurayan* “kuzu” vb.

Şçerbak Türk Moğol dil ilişkilerini şartlı olarak iki döneme ayırıyor: 1.XII. yüzyıla kadar olan dönem. 2. XIII.-XIV. yüzyıllar: Şçerbak, XII. yüzyılı da içine alan dönemde Eski Moğol dil yazılı kaynaklarının bulunmadığını ve büyük bir ihtimalle de hiç olmadığını belirtiyor. Bu yüzden bu dönemi ancak bu döneme ait Türk dilli metinlerin diline dayanarak incelemek mümkün oluyor. Şçerbak, Moğolca ödünclemelerin daha çok XIII-XIV. yüzyıla ait istinsah eserlerde görüldüğünü, bu döneme ait hem Moğol hem de Türk diline ait çok sayıda yazılı kaynak olduğunu belirtiyor. Bu dönemin en önemli özelliğini Çingiz Han ordularının istilâları dolayısıyla çevre dillere Moğolcanın güçlü etkisi oluşturmaktadır. Diğer taraftan ikinci dönemde dinî ve kültürel ilişkiler sonucunda Türk dillerinin Moğol dillerine güçlü etkisi de söz konusudur (s. 13-14).

Daha sonra Şçerbak asıl söz varlığı ile ödünclemelerin ayrımının nasıl yapılacağı meselesine gelerek, ses bilgisi, şekil bilgisi vb. özelliklere göre ödünclemeleri belirlediği ölçütleri sıralıyor. Örneğin, fonetik ölçütlerden biri Türkçede ikincil olmayan kelime başı *m-* ve *n-* ünsüzleridir. Örneğin Tuv. *mayada-* “şaşırmak”, *maçacın* “haydut, eşkiya”, *maçta-* “övmek”, *mana-* “korumak, (gece) başında nöbet tutmak”, *marıy-* “yarışmak”, *mege* “yalan, aldatmaca”, *medere-* “bilincini kaybetmek”, *mergen* “keskin nişancı”, *moga-* “yorulmak”, *noyan* “han, hoşun’un idarecisi”, *nügül* “iftira”, *noga:* “yeşil”, *nege-* “talep etmek”, *neme-* “eklemek, katmak” vb. açık Mongolizmelerdir. Yine, Türkçe ve Moğolcaya has fonetik uygunlukların bulunmayışı da ödünclemeye işaret eden ölçütlerden biridir: YazMo. (Yazılı Moğolca) *yada-*, Tuv. *çada-*, Kırg. (Kırgız Türkçesi) *cada-* “muktedir olmamak”, Kar. (Karaim Türkçesi) *yada-* “yorulmak; zayıflamak”; YazMo. *cada*, Alt. *d’ada*, Kırg. *cada* “yada taşı, yağmuru çağırılmaya yarayan büyüsel taş”, Saha *sata* “bazı hayvanların mide ya da karaciğerlerinden çıkan ve havayı değiştirme gücü olduğuna inanılan büyüsel taş”, Tuv. *çada-* “büyüyle yağmur yağdırmak”; YazMo. *dulayan*, Kırg. *çilu:*, Tuv. *çılıy* “ılık”; YazMo. *dayın*, Tuv.

dayın (<Mo.), *ça*: “savaş”, ETü. *yayı* “düşman” vb. Her iki gruptaki fonetik verilerin karşılaştırılması Kar. *yada-*, Tuv. *çada-*’nın Moğolcadan alıntı, YazMo. *cada*, *dulağan*, *dayın* ise Moğolcaya Türkçeden geçmiş kelimeler olduğunu göstermektedir (s. 25).

Şçerbak, sözcüklerin morfolojik yapısının analizinin de ödünç kelimelerin belirlenmesinde önemli bir ölçüt olduğunu belirtiyor: Örneğin, Moğol yazı dilindeki *kesim* “parça”, *bilim* “bilgi” gibi kelimeler *kes-*, *bil-* gibi fiil köklerine götürülemez. Çünkü, ne tarihsel ne de çağdaş Moğol dillerinde *-im/-im* morfolojik işaretleyicisinin fiil tabanlarına eklendiğine dair örnekler yoktur (s. 26).

Şçerbak, eşanlamlı diziler oluşturan ikilemelerin de alıntıların ayırt edilmesine yardımcı olduğunu belirtiyor: YazMo. *köke oyturuy* “gökyüzü”, *casay törö* “yasa”; Orta Mo. (Orta Moğolca) *su qutuy*, *qutuy su* “kutsallık”, *törö yosun* “kural”, “gelenek”; Çağ. (Çağatayca) *basqaq* ve *daruya* “yönetici”, “vergi toplayan” vb. (s. 28).

Türk-Moğol leksik uygunluklara ilişkilerin daha yoğun ve uzun süre olduğu bölgelerde daha çok rastlandığını belirten Şçerbak, burada temel olarak daha geç (XIII. yüzyıldan sonra) Moğolcadan Türkçeye geçen ödünçlemeler söz konusudur diyor. Saha Türkçesi alıntılar bakımından en önemli konumda olan lehçelerden biridir. Türk gruplarının bir kısmının kuzeydoğuya, Evenkilerin yayılma alanına göçünden sonra Moğol dili ile sürekli ve yoğun bir etkileşim süreci başlamıştır. Yine Tuva Türkçesine de çok sayıda Moğolca unsur girmiştir ki, bu hem Moğol ve Tuvaların sürekli ilişki içinde bulunuşu, hem çok uzun süre komşu topraklarda ve birbirleriyle iç içe geçmiş alanlarda yaşamaları ve Tuva’nın birkaç yüz yıl Moğol hanlarının hâkimiyeti altında bulunuşu ile açıklanabilir. Türk ve Moğol etnik grupların birbirlerinin topraklarında sıkışık olarak varlıklarını sürdürmeleri de Türk dillerinin Moğol, Moğol dillerinin Türk dillerine etkisini doğurmuştur. Yine Moğolistan’da yaşayan Kazakların dili diğer Türk lehçe ve ağızları arasında birinci yeri alır. Bazılhan’ın verdiği sayılara göre 40.000 kelimedenden 1500 kök, 24.000 türemiş kelime Moğolcaya uymaktadır (s. 29-30).

Şçerbak, XIII. yüzyıla kadar kelime alışının tek yönlü olduğunu, bu döneme kadar Türkçeden Moğolcaya ödünçlemelerden söz edilebileceğini belirtmiştir. Buna göre, Türkçe ve Moğolca için ortak olan kelimeler Eski Türkçe metinlerde bulunuyor ise Türkçe, yok ise Moğolcadan ödünçleme sayılmıştır (s. 31).

Şçerbak, eserinde Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin akrabalığı meselesine de değiniyor. Bu konu ile ilgili olarak Moğolca ile Türkçe’deki 10’a kadar olan sayıların birbirine benzemediğine dikkat çeken Şçerbak, Türk ve Mançu-Tunguz paralellikleriyle ilgili olarak da, yeni dönem dışında doğrudan Türk-Mançu-Tunguz dil ilişkisini düşünmenin pek doğru gelmediğini belirtmiştir. Mançu dilindeki Türk dilinden alıntı kelimelerin Moğolca üzerinden geçtiğini belirten

Şçerbak, Evenki, Mançu, Oroç ve Udege dillerindeki Türk unsurlarının analizinin bunların asıl olarak Moğolca üzerinden geçmiş olduklarını gösterdiğini ifade ediyor. Şçerbak'a göre, bu kelimelerin dış görünümü, Moğolların Türkçe kelimeleri algılama şeklini yansıtmaktadır. Örneğin: ETü. *boz*, Orta Mo. *bora~ boro*, YazMo. *boru*, Evenk. (Evenki) *boro* "gri"; ETü. *öküz*, Orta Mo. *hüker* "boğa", Evenk. *hukur* "inek"; ETü. *kozi*, YazMo. *qurayan*, Mo. (Halha Moğolcası) *xurga*, Evenk. *kurkan* "kuzu"; ETü. *qobuz*, Orta Mo. *qu'ur*, YazMo. *quyur*, Mo. *xu:r*, Evenk. *ku:r* "telli müzik aleti" vb (s. 33).

Şçerbak "*Altay Hipotezine İlişkin Genel Düşünceler*" (s. 34-35) başlığı altında birbirinden ödünçlemelerin bolca bulunduğu akraba dillerde neyin ödünçleme, neyin akrabalıktan doğan benzerlik olduğunun ayırt edilmesi konusundaki güçlüğü dikkat çekerek, Türk ve Moğol dillerine ait malzemenin karşılaştırılması, uygunluk ve farklılıkların titizlikle incelenmesi, leksik ve morfolojik uygunlukların analizi sonucunda Türk ve Moğol dilleri arasında akrabalığı belirleyebilecek bir olguya rastlayamadığını belirtmiştir. Şçerbak, sadece sayı adları değil, fonolojik sistemlerdeki temel uyumsuzluk, önemli morfolojik özelliklerdeki uyumsuzluğun (biçimbirimlerin dizilişindeki sıra, fiillerde olumsuzluğun ifade şekli, çokluk şeklinin teşkili vb. uyumsuzluklar) genetik ortaklığın olmamasının belirtisi olduğunu ifade etmiştir.

Şçerbak, "*Akrabalık terimleri*" (s. 35-40) ve "*Organ Adları ve Bu Tematik Gruba Dahil Edilen Kelimeler*" (s. 40-43) başlıkları altında Altayistik literatüründe geleneksel olarak önem verilen akrabalık terimleri ve organ adlarını ayrıca incelemiş, sonuç olarak Türk ve Moğol dillerinde tartışmasız ödünçleme olan azımsanamayacak ölçüde akrabalık terimi bulunduğunu söyleyerek Türkçeden Moğolcaya geçen akrabalık terimlerinin daha çok erkek tarafına ait kelimeler olduğu belirlemesini yapmıştır: ETü. *er* "erkek, koca", *küdagü* "damat", *kadın* "karı ve koca tarafından akrabalar"; YazMo. *ere*, *küreken*, *qadam*. Şçerbak'a göre tek yönlü ve konu bakımından sınırlı uygunluk, Türk-Moğol evlilik ilişkilerinin kendine özgülüğü ile ilgilidir. Türkler kendilerine bağlı olan Moğol kabilelerinden kız alma hakkına sahiptirler. Bu yüzden farklı akrabalık derecelerini gösteren erkek tarafından bazı akrabalık adları farklı dilden isimler alabilmiştir (s. 38-39).

Şçerbak "*Rotasizm Meselesi*" (s. 43-47) başlığı altında bu konuda yeni bir görüş ortaya koymadığını belirterek konu ile ilgili malzemenin incelenmesinin rotasizm'in bir *s>z* ötümlüleşme hadisesi sonucunda spesifik şartlarda ünsüzün maksimum düzeyde zayıflaması ile ilgili olabileceğini belirtiyor. Şçerbak, Türk-Moğol- Mançu-Tunguz dillerinde rotasizm'i gösteren sözvarlığının ödünçleme sonucunda oluştuğunu belirtiyor. Şçerbak, rotasizm'in asıl kaynağı olarak Çuvaş lehçesini göstererek ve Moğol dillerinin geçiş dilleri olduğunu belirterek Mançu-Tunguz dillerinde, özellikle Evenki dilinde karşılaşılan bu tür örneklerin Moğolca görünüşünde kelimeler olduğunu ifade ediyor ve bu tür Moğolca kelimelerin kaynağının da Türkçe olduğunu belirtiyor.

Şçerbak, *r*'nin ikincilliğini gösteren en önemli delilin *s(z)//r* uygunluğunun konumsallığı olduğunu söylemiştir. Bu uygunluk, uzun ünlülü tek heceli kelimelerin sonunda, çok heceli kelimelerin sonunda ise, iki ünlü arasında kaldığında gerçekleşir, diyor.

Şçerbak, *Ramstedt- Pelliot "Yasası"* (48-54) başlığı altında Mançu-Tunguz dillerinde farklı şekillerde geliştiği (Örneğin Nanayca *p-*, Mançu'da *f-* gibi), Moğol dillerinde, ya kaybolduğu, ya da kendine özgü şekillerde korunduğu (Mongorca *f*, Orta Moğolca *h-* gibi), Türk lehçelerinde ise tamamen kaybolduğu kabul edilen Ana Altay dilinde kelime başında bir patlamalı *p-* ünsüzü veya da sızıcı bir dudak ünsüzü *θ* olarak kurulan ünsüzün durumunu irdelemiştir.

Şçerbak, *Ramstedt-Pelliot* yasasını Türk-Moğol fonetik uygunlukları çerçevesinde gözden geçirerek Moğolca kelimelerin başındaki *h-* ünsüzünün çoğunlukla Türk dillerindeki kelime başı *h-*'lerle uygunlaşmadığına dikkat çekiyor.

Kelime başı da dahil olmak üzere her pozisyonda Ana Türkçede **p* sesinin emin bir şekilde kurulabileceğini ve bunun Çağdaş Türk lehçelerindeki uzantılarının ise, hiçbir zaman kaybolmayan *p* ve *b(m)* olduğunu, diğer yandan çağdaş ve tarihsel Türk lehçelerinde *h*, *y* ve *v* protezine rastlandığını belirten Şçerbak, Orta Moğolcada *h*, Nanaycada *p* (~Ma. (Mançu) *f* ~ Evenk. *h*) şeklinde gelişen Ana Türkçe kelime başı **p* (> Halaç *h*)'nin kurulması için geçerli temelin olmadığı sonucuna varmıştır.

Şçerbak, "*Moğol Anadilinin Morfolojik Araçlarının Dökümü ve Söz Varlığının Belirlenmesi Meselesi Üzerine*" (54-91) adını taşıyan "*Giriş*" kısmının son başlığı altında W. Bang, W. Kotwicz, G. Ramstedt gibi Altayistlerin metodik hatalarının söz konusu diller arasında genetik bağ bulunduğu sonucuna vardırtdığını, herhangi bir temelden yoksun olarak pek çok kelimenin leksik uygunluk olarak verildiğini belirtmiştir. Şçerbak, Altayistleri Türk-Moğol-Mançu-Tunguz dillerinde uygunlaşan malzeme araştırılırken bu tür uygunlukların oluşmasında diller arasındaki karşılıklı etkileşim ve karışmayı göz ardı etmekle suçluyor (s. 54-56).

Şçerbak, Türk dilleri ile Moğol dillerinin 1'den 9'a kadar olan sayılar, zaman dilimleri (yıl, mevsimler, ay, gün, gece, gündüz, sabah, öğle, akşam gibi günün bölümleri vb.), kozmik nesnelere (güneş, ay, yıldızlar), tabiat olayları, günlük hayata ilişkin faaliyetler, temel fiiller gibi çekirdek ya da temel söz varlığını oluşturan kelimelerde çok az ortaklığın bulunduğunu, ayrılıkların çok daha fazla olduğunu belirtiyor (s. 57-58).

Şçerbak, sıfat tamlamalarının kuruluşunda Moğol dillerinin Türk dilleriyle bazı noktalarda temas içinde olduğuna dikkat çekerek, Eski Türk metinlerinde tamlayanın çokluk eki aldığı sıfat tamlamalarının Moğolcanın etkisi ile oluştuğunu belirtiyor: *kelgänlär kik* "gelen yabancı hayvanlar", *uçqanlar quş* "uçan kuşlar", *qaralar bulut* "kara bulutlar", *aqlar bulut* "beyaz bulutlar" vb. (s. 61).

Moğolca çokluk eklerinden biri olan *-nar/-ner* ekinin de hem görünüş hem de anlam bakımından Türkçe çokluk eki ile uygunlaştığını ve bu ekin Türk kökenli olduğunu belirtiyor (s. 62).

Şçerbak, Moğolcada Türkçeden alıntı fiil tabanlarının benimsenmesi için bir morfolojik unsurun eklenmiş olduğunu belirterek (ETü. *baya-*, Orta Moğolca *bayaci-*, Mngr. (Mongorca) *bayancıya-* ~ *bayacia-* “zenginleşmek”; ETü. *yor-*, YazMo. *corçi-* “götmek”) bu morfolojik benimsenme mekanizmasının alınan fiil tabanlarının, alındığı dilde isim tabanı gibi, ya da belirli ölçüde morfolojik belirliliğe sahip olmadan algılanarak uygulamaya girmesinden kaynaklandığını ileri sürüyor (s. 64).

Asıl Moğol kelimelerinin titizlikle seçilmesine özel bir önem verdiğini ifade eden Şçerbak, bu seçimin Moğolcadaki başka dilden leksik unsurların belirlenmesini kolaylaştırdığını belirterek Orta Moğolcaya ve Moğolcanın asıl söz varlığına ait 600 kelimededen oluşan bir liste vermiştir. Bu listede kozmik unsurlar ve olaylar, tabiat olayları, çevre ile ilgili görünüm, zaman dilimleri, organ adları, süreç ve durum gösteren kelimeler gibi çekirdek söz varlığını oluşturan kavram gruplarından kelimelere yer verilmiştir. Sayı adları, akrabalık terimleri gibi daha önce ayrıca karşılaştırılan unsurlar bu listede bulunmamaktadır (66-91).

Eserin ”VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar Olan Türk-Moğol Dil İlişkilerinin Sonuçları” (s. 92-186) başlığını taşıyan 1. Kısımında söz konusu döneme ait Türk yazılı anıtlarında bulunan ve Orta Moğolca ve diğer Moğol yazılı dilleriyle uygunlaşan söz varlığı ve morfolojik unsurlar incelenmiştir.

“Söz Varlığı” (92-183) başlığını taşıyan 1. Bölüm’de Eski Türkçede Mongolizmlerin bulunmadığı ve eski Türk yazıtlarında bulunan Türkçe ile Moğolca ortak kelimelerin ise, Türk kökenli ya da üçüncü bir kaynaktan olduğuna dair görüşü yineleyen Şçerbak, XIII. yüzyıla kadar Moğol diline Türk etkisinin genellikle söz varlığı düzeyinde yansıdığını belirtmiştir. VIII-XVII. yüzyıllara ait Moğol yazılı anıtlarına ait malzemenin bulunmayışından ötürü bu yüzyıllara ait Türkçenin Moğolcaya etkileri, hangi kelimelerin bu yüzyılda Moğolcaya girmiş olduğunun belirlenmesinin güçlüğüne dikkat çeken Şçerbak’a göre, Türk dillerinden en eski ödünçlemelerin bütün Moğol dillerinde ya da Moğol dillerinin büyük bir çoğunluğunda izlenebilir olması gerekir.

Eski Türk metinlerindeki malzemeye dayanarak Şçerbak, Orta Moğolca ve Moğol yazı dillerinde oldukça güvenilir paralelleri izlenebilen 484 kelime seçmiştir (s. 94-167).

Şçerbak, eski dil ilişkilerini göstermesi ve bunların Türkçe ve Moğolcaya geçerken uğradıkları fonetik değişimlerin görülmesi bakımından Arapça, Farsça, Soğdça, Toharca gibi üçüncü bir dilden ödünçlemeleri de listesine dahil etmiştir.

Şçerbak bu kelimelerin önce Türkçeye geçtiğini ve daha sonra Türkçe kanalıyla Moğolcaya geçtiğini belirtiyor (s. 168-169).

Şçerbak, yine bu bölümde Moğolca ve Türkçe arasında paralel kelimelerdeki farklılıkları ödünç kelimelerin Moğolcada bir fonetik adaptasyon sürecinden geçmesi ile açıklayarak bunların oluştuğu şartları ayrıntılı bir biçimde sıralıyor.

Şçerbak, kayda değer bir Moğolca kelime grubunun içinde Türkçe morfolojik unsurlar barındırdığını tespit etmiştir. Bu unsurların eklendiği tabanlar Türk lehçelerinin çoğunda bilinen, kısmen Orta Moğolcada, istisnaî olarak da diğer Moğol dillerinde bulunan tabanlardır.

Moğol kelimelerinin büyük bir kısmı da herhangi bir fonetik ya da morfolojik kanıtla dayandırılmaksızın, belirli kavram gruplarına ait oluşları göz önünde tutularak (yazışma terminolojisi, metallerin isimleri, tarım ile ilgili kelimeler vb.) tahmini olarak Türkizm olarak görülmüştür: *üciğ* ~ *ücüğ* “tüy”, *biçik* “okur yazarlık”, *altan* “altın”, *baqır* “bakır”, *demür~temür* “demir”, *bu’uday* “buğday”, *arbay* “arpa”, *burçaq* “nohut”, *tari-* “toprağı işlemek”, *ayirax* “deve sütü”, *bışlaq* “peynir”, *yemiş* “meyve” (s. 178-179).

Eserin ikinci bölümü olan “*Morfoloji*”de “*Orta Moğolca ve Moğol Yazı Dilindeki Türk Kökenli Morfolojik Unsurlar*” ele alınmıştır (183-189). Şçerbak bu bölümde Moğolcada Türk morfolojik unsurları içeren pek çok kelime bulunduğuna dikkat çekerek bu morfolojik unsurların pek çoğunun Moğol dillerine alındığı kelimenin ayrılmaz bir parçası olarak geçmiş olduğunu ve bazı istisnalar dışında bağımsız olarak kullanılmadığını belirtmiştir. Ancak yine de bir morfolojik unsurun çok sayıda ve çok çeşitli kelimelerle bir dile girmesiyle bağımsız olarak kullanılmaya başlamasının da söz konusu olabildiğini belirterek, Moğolcaya giren Türkçe isimden fiil yapma eki *-la/-lä*’nin kullanımında benzer bir durum ortaya çıktığına dikkat çekiyor: Bu ekin bulunduğu kelimelerin Moğolcada fazlalığı ve bu tür kelimelerin isim kökünün de Moğolcada tanınıyor olması ile *-la/-lä* Moğolcada ayrı bir öge olarak algılanmaya ve sonuçta bu ek Moğolca isimlere de eklenmeye başlanmıştır: *ügele-* “konuşmak” (*üge* “söz”), *mörle-* “yola çıkmak; takip etmek” (*mör* “yol”, “iz”), *morila-* “yola çıkmak” (*morin* “at”).

“*Runik ve Eski Uygur Dil Anıtlarındaki Moğolca Morfolojik Unsurlar*” (s. 186-189) başlığı altında Şçerbak, *tegin* ve *tarqan* kelimelerinin çokluk şeklini ifade ediyormuş izlenimi veren *tegit* “prensler” ve *tarqat* “tarkanlar” kelimeleri ile ilgili diğer Türkolog ve Mongolistlerin açıklamalarına değindikten sonra, Eski Türklerin, Türk devlet yapısının gelişmesi ve şekillenmesi sürecinde çeşitli medeniyetlerin etkilerine maruz kaldıklarını, Türkçe ve Moğolca bütün unvan ve görev adlarının Hint-Avrupa ve Çin dillerinden alıntı olduğunu belirtmiştir.

Eserin 2. Kısmını “*XIII-XIV (XV.) Yüzyıllarda Türk-Moğol Dil İlişkileri*” (s. 190-225) oluşturmaktadır. Bu kısım da “*Söz Varlığı*” ve “*Morfoloji*” olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır.

Şçerbak “*Söz Varlığı*”nı “*Moğol Metinlerindeki Türkçe Ödünçlemeler*” (s. 190-198) ve “*Kumanca, Eski Anadolu Türkçesi, Çağatayca ve Başka Eski Türk Dillerindeki Moğolca Kelimeler*” (s. 199-212) olmak üzere iki başlık altında inceliyor. Moğol istilâsı döneminde de, daha sonraki dönemde de Türk dillerinin Moğol dillerine etkisinin oldukça yoğun olduğuna ve Türklerin Moğollara kültürel ve dinî etkisinin XIII-XIV. yüzyıllarda zirveye ulaştığına dikkat çeken Şçerbak, Budizm, yazın, halk hekimliği, takvim ile ilgili ödünç söz varlığının bu döneme bağlanması için daha çok dayanak bulunduğunu, dinî tasavvur alanındaki leksik alıntılar akınında önemli bir yeri İran ve Çin kökenli kelimeler ile Sanskritçe kelimelerin tuttuğunu belirtmiştir.

Türk dillerinden Moğol dillerine geçen alıntı kelimelerin büyük bir bölümünü Arapça ve Farsça kelimeler oluşturmaktadır. Bunlar, bazı istisnalar dışında XIII-XIV. yüzyıllardan daha erken döneme ait değildirler ve Moğol kabilelerinin Orta Asya’da yerleştiği yerlerde gerçekleşmişlerdir. Bu tür kelimeler birkaç yüz kadardır ve kolaylıkla ayırt edilebilmektedirler. Şçerbak bu tür kelimelerin yanında esas olarak Türkçe kökenli alıntıların da bulunduğu bir kelime listesini veriyor (s. 191-198). 57 kelimenin yer aldığı bu listede kelimelerin kökenleri ile ilgili farklı yorum ve açıklamalara da yer verilmiştir. “*Kumanca, Eski Anadolu Türkçesi, Çağatayca ve Başka Eski Türk Dillerindeki Moğolca Kelimeler*” başlığı altında Moğolcadan tarihi Türk lehçelerine geçen 102 kelime çeşitli açıklama ve yorumlarla birlikte verilmiştir (199-212). Orta Mo., YazMo. *abaya*, Çağ. *abaqa~abaya* “amca”, Orta Moğolca *ayimax*, Çağ. *aymaq* “soy, kabile”, OrtaMo., YazMo. *aqa~axa*, OrtaTü. *aqa* “ağabey”, OrtaMo. *böke*, Çağ. *bökä* “güçlü, pehlivan”, OrtaMo. *γula*, Orta Türkçe *qola* “bakır”, Alt. *qolo*, Kırg. *qolo* “bronz” vb. kelimeler bu türdendir.

“*Morfoloji*” (s. 212-226) bölümü de “*XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Metinlerinde Türk Morfolojik Unsurları*” (s. 212-224) ve “*Eski Türk Dillerinde Moğol Kökenli Morfolojik Unsurlar*” (s. 224-226) olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Türkçe morfolojik unsurların Moğollar tarafından benimsenmesi farklı düzeylerde gerçekleşmiştir. XIII-XIV. yüzyıl dil anıtlarında bulunan morfolojik unsurların bazıları morfolojik olarak ayrılabilen bütün şeklindeki kelimelerle girmiştir. Moğolcadaki aynı tipteki ödünç kelimelerin çokluğu, uygunlaşan morfolojik işaretleyicinin Moğol sahasında yayılmasını sağlamıştır. İsimden fiil yapan *-la* eki ile ilgili olarak da böyle olmuştur (s. 212-213). Yokluk eki Eski Türkçe, EAT. (Eski Anadolu Türkçesi), Çağ. *-sız~siz*, OrtaMo. *-ser*; çokluk eki EskiTü., OrtaTü. *-lar~lär*, OrtaMo. *-lar~ler*; zarf-fiil eki EskiTü., Orta Tü. *-r*, Orta Mo. *-run~rün* (*-run~ -r-ün*); Moğolcada amaç zarf-fiilleri oluşturmaya yarayan ETü., OrtaTü. *-r*, YazMo. *-ra*; Orta Moğolcada pek sık kullanılmayıp, çağdaş Moğol dillerinde oldukça işlek olarak kullanılan ve eklendiği kelimeye “benzer” anlamı veren ETü.,

OrtaTü. *-sıy~sig*, OrtaMo. *şiy*, YazMo. *siy*; Türkçede sıfat yapan ve Orta Moğolcadan itibaren Moğolcanın morfoloji sistemine girmiş olan ETü., OrtaTü. *-dağı~tağı~däki~täki*, OrtaMo. *-dayı~degi*, YazMo. *-daki~deki*: *-dağı~tağı...* bu eklerden bazılarıdır. “*Eski Türk Dillerinde Moğol Kökenli Morfolojik Unsurlar*” arasında da OrtaMo. *-‘ul ~ -‘ül*, YazMo. *-γul ~ -gül*, Çağ. *-γul ~ -gül ~ -vul ~ -vül* (Çağ. *baqavul ~ baqaγul, çaydavul ~ çaydayul ~ çindavul, daqavul, ketävül, yasavul* vb.); OrtaMo., YazMo., Çağ. *-l* (Çağ. *yasal, qabal*); OrtaMo., YazMo. *metü*, Çağ. *-mtul (-mtu-l) ~ -mtül (-mtü-l)* (Çağ. *qaramtul, qızımtul, kökümtül* vb.) sayılabilir.

Şçerbak, Moğol istilâsından sonra dil etkileşmesi sürecinin yönündeki değişikliğe dikkat çekiyor. Moğol istilâsına kadar olan tek yönlü etki (Türkçeden Moğolcaya) yerini etkileşmeye bırakmış, Moğol dillerinin rolü, özellikle Sibiryâ’da öylesine yükselmiştir ki, bu bölgede şekillenmiş olan Türk halklarının dillerinin söz varlığında Moğolca belirgin bir paya sahip olmuştur (s. 225).

Morfolojik ödünclemelere gelince, Şçerbak, Türk morfolojisinin Moğolcaya etkisinin gücüne dikkat çekiyor. Orta Moğolca ve Moğol yazı dillerinde pek çok Türkçe bağımlı biçimbirim olduğunu belirterek, Türk dillerindeki Moğol kökenli morfolojik unsurların sayısının ise çok az olduğunu ifade ediyor (s. 226).

Şçerbak, eserinde ayrıca “*Türkçe Birincil Uzun Ünlülerin Orta Moğolca ve Moğol Yazı Dillerine Yansımaları*” (s. 226-233) konusunu da ele almış, Türk ve Moğol dillerinde birincil uzun ünlülerin varlığı meselesini kısaca irdeledikten sonra uzunlukların alıntılara ne şekilde yansıdığı meselesi üzerinde durmuştur. Şçerbak, Moğolcaya geçen Türkçe birincil uzun ünlülü kelimelerin ne Orta Moğolcada ne de Moğol yazı dilinde uzun ünlü ile olmadığına dikkat çekiyor. Türkçedeki birincil uzun ünlülerin birincil uzun ünlüler olarak Moğolcada bulunuyor olması durumuna çok seyrek rastlanıldığını ve genellikle de birkaç dilde paralellik göstermediğini belirtmiştir: ETü. *çag* (<*çig) “çiğ, nemli”, Türkm. *çi:g* “çiğ, yeterince pişmemiş”, “ham”, Saha *si:k*, Bur. (Buryatça) *şi:g*, Kalm. (Kamlıkça) *çig* “çiğlik, nemlilik”; ETü. (<Çince), Bur., Mngr.(Mongorca) *lu:*, YazMo., Sç.(San’çuanca) *lu* “ejderha”; ETü. *süt* (<*sü:t), Türkm. *süyt*, Saha *ü:t*, YazMo., M. (Moğolca) *stün*, Bur. *hün*, Dag. (Dagurca) *su*: “süt”.

“*Türk Dillerinden Ödünclemelerde ‘Kırılma’nın Yansımaları*” (s. 233-236) başlığı altında Şçerbak, gerileyici benzeşmenin bir türü olarak açıklanan “kırılma” (Ru.перелом) konusuna değinmiştir. Moğolcada birinci hecedeki *i ünlüsü, ikinci hecedeki ünlünün etkisiyle ya geniş yuvarlak ünlüye ya geniş düz ünlüye ya da dar yuvarlak ünlüye dönüşür. Türk dilinden ödünc tek heceli kelimelerde kelime başına bir sesin eklenmesiyle tek heceli kelimenin çok heceliye dönüşmesi de söz konusu olmaktadır.

Türkçeden Moğolcaya geçen ödünç kelimelerdeki “kırılma”ya gelince, Şçerbak *i* (**i*) > *a*, *e* ve *i* (**i*) > *u* (*o*), *ü* (*ö*) tipindeki gerileyici benzeşme kavramına giren örneklerin söz konusu olduğunu belirtiyor.

Ödünç Türkçe kelime listesi Moğol dillerinde “kırılma”nın XIII-XIV. yüzyıllarda ya da daha geç bir dönemde başladığını göstermektedir. Bunun delili, Orta Moğolcadaki alıntı Türkçe kelimelerde “kırılma”nın bulunmayışıdır. Bunun istisnaları pek azdır: OrtaMo. *ölgü-* “ilmek, asmak”, Karş. ETü., OrtaTü. *il-*. ETü. *yılıy*, OrtaMo. *dula'an*, YazMo. *dulaγan* “ılık”.

Şçerbak, eserinin “Sonuç” kısmında “*Türk-Moğol Dil Topluluğunun Karakter Özellikleri*” (s. 237—245), “*Türk-Moğol Dil İlişkilerinin Kapsamı ve Derinliği Üzerine*” (s. 245—249), “*Türk Dillerinin Tarihinde Türk-Moğol İlişkileri*” (s. 249-250) başlıkları altında erken Türk-Moğol dil ilişkileri konusundaki kapsamlı incelemesinin sonuçlarını ortaya koymuştur. Bunlar özetle şöyledir:

Türk-Moğol dil topluluğu çok sayıda ve söz varlığının sayı adları dışında her bir tematik bölümünü kapsayacak şekilde uygunlaşması yanında yine çok sayıda uygunlaşan bağımlı biçimbirimleri içermesi ile dikkati çekmektedir. Türk-Moğol dil topluluğu derinlik ve karşılıklı etkileşim süreçlerinin karmaşıklığı, dil ilişkilerinin sonuçları bakımından benzersizdir. Etkileşimler çeşitli zamanlarda ve bölgelerde ve farklı şartlarda gerçekleşmiştir. İlişkilerin karakteri Türk ve Moğol dillerini öyle yakınlaştırmıştır ki, uygunluklar ve benzerlikler yüzeysel bir karşılaştırmada genetik akrabalığın delilleri gibi görünmüştür. Çeşitli zamanlarda yapılan ve neredeyse bütün tematik grupları içine alan ödünçlemeler ve tekrar ödünçlemelerin düzenli fonetik uygunlukların kurallı değişmelerin var olduğu görüntüsünü sunması Türk-Moğol dil ilişkileri tablosunu iyice karmaşıktırmaktadır. Bununla birlikte söz konusu topluluğun karşılıklı etkileşim karakterini anlamak için hiç olmazsa kısmen uygunluk ve benzerliklerin sistematik olarak analizi yeterlidir. Ödünçlemelerin belirlenmesi, Türk ve Moğol dillerinin asıl söz varlığının ve morfolojik sistemlerinin kesin sınırlarının çizilmesini ve böylece bu dillerin farklı kaynaklı olduğu konusunda hiç şüphe kalmamasını sağlamaktadır.

Türk-Moğol dil topluluğu uzun ve yoğun bir karşılıklı etkileşimin sonucudur. Bu topluluğun özelliği, Moğol dillerinin büyük ölçüde Türk dilleri ile karışarak yakınlaşması ve bunun da genellikle tek yönlü olarak gerçekleşmesidir. Moğol dillerinin Türk dillerine etkileri ise, daha çok yerel karakter taşır (Kazakça, Tuvaca, Yakutça) ve oldukça geç başlamıştır. Sonuç olarak ortak olan Türk kökenli unsurlar, yapısal özellikler, kelimeler ve şekillerin analizinde ortaya çıkan Türk-Moğol paralelliklerini oluşturan kelime şekillerinin fonetik, morfolojik ve yapısal farklılığı Türk ve Moğol dillerinin en baştaki ilk durumlarından ayrılmaları şeklinde değil, Türkçe ödünçlemelerin Moğol dillerinde uğradıkları adaptasyona bağlı değişimlerin izleri olarak görülmelidir. Böylece Türk kelimeleri değişmeye uğramış ve Orta

Moğolcanın yapısal fonetik normlarına ve fonetiğine yakınlaşma amacıyla değişmişlerdir.

Kelimenin içinde ya da sonunda ünlü eklenmesinin olduğu kelimeler genellikle belirli ünsüzlerin bir araya gelmesinin engellenmesi sebebiyle ortaya çıkmışlardır. Bu tür kelimeler en büyük grubu oluşturur: ETü., OrtaTü. *ab~av*, OrtaMo. *aba* “av”; ETü., OrtaTü. *ayaq*, OrtaMo. *ayaya* “kâse”; ETü., OrtaTü. *erk*, OrtaMo. *erke* “güç, iktidar” vb. ... (s. 238-240).

İkinci grubu /i/ ünlüsü önünde /t/ ve /d/ nin /ç/ ve /c/ ye değiştiği kelimeler oluşturur: ETü., OrtaTü. *adγır~adγır~ayγır*, OrtaMo. *acırγa ~ acırxa* “beygir”; ETü., OrtaTü. *beltir*, OrtaMo. *belçir* “nehirlerin birleştiği nokta”, ETü., OrtaTü. *biti-* OrtaMo. *biçi-* “yazmak”; ETü., OrtaTü. *edi*, OrtaMo. *ecen* “sahip”, “efendi”; ETü., OrtaTü. *tiñla-*, OrtaMo. *çiñla-~çiñna-* “duymak” (s. 241).

Başka bir grubu da kelime sonundaki z (s) ünsüzünün konumsal olarak zayıf bulunduğu durumda (iki ünlü arasında ya da iki heceli kelimelerin sonunda) /r/ ye değiştiği kelimeler oluşturmaktadır. Burada rotasizm denilen hadise kastedilmektedir.

Başka bir grup kelime için de /i/ önündeki /s/ nin /ş/ ye, kelime sonunda /ç/ nin /s/ ye, /r/ ile birlikte ve /ä/ önünde (seçime dayalı) /g/ nin /c/ ve /ç/ ye değişmesi söz konusudur.

Bir grup alıntı kelime de protetik *h* ünsüzünün bulunuşu özel bir merak uyandırmaktadır. Ancak bu tür kelimelerin sayısı azdır ve ilk ünsüzün yuvarlak oluşu ile ayrılmaktadırlar (s. 241).

Ödünç kelimelerdeki fonetik değişmeler Moğol dilinin ses düzeninin özelliğini yansıtmaktadır. Türk kelimelerinin ses düzeni, seslerin bir araya geliş şekli Moğolcanın ses düzenine tam olarak uyuyorsa, değişme olmaz ve böylece uygunluk da tam olmuş olur: ETü., YazMo. *ada* “tehlike”; ETü.; OrtaMo. *ala* “ala, karışık renkli”, *alda-* “aldatmak”, *bal* “bal”, *basa* “daha, yine”, *bor* “şarap”, *çayan* “akrep”, *emçi* “otacı” vb. (s. 242).

Bazen ek öğelerin eklenmesi yapısal-fonetik adaptasyon çerçevesinde gerçekleşmektedir: ETü. *balıq*, OrtaMo. *balγasun ~ balayasun* “şehir”; ETü. *arıγ*, OrtaMo. *ariγun ~ ari'un* “temiz”, “kutsal”; ETü. *ıduq ~ iduq*, Saha *ıtuq* “kutsal”, YazMo. *ıduγan ~ uduγan* “kadın şaman”. Ancak, bunların oluşum şekilleri ve hangi tiplerde oluştukları yeterince açık değildir. Bunlar, sadece fonetik ya da yapısal-fonetik düzenin algılanmasından yola çıkılarak açıklanamaz. Muhtemelen isimlere gelen morfolojik uzantılar olarak düşünmek gerekir (s. 242-243).

Ödünç kelimelerin morfolojik adaptasyonundan söz edilirken sıkı dil ilişkilerinin bir sonucu olan biçimbirimlerin değiştirilmesinden söz edilmelidir.

Burada kelimedeki “yabancı” morfolojik parçanın “kendisine ait olan” parça ile değiştirilmesi söz konusudur ki, bu ancak çok yüksek derecede dil karışması durumunda mümkündür: OrtaTürk. *qaşuquç*, OrtaMo. *qaşı'ur(ar)* “kaşağı” (*qaşuquç- qaşı-ur*); EskiTü. *qorşaşun~qorşaşın*, OrtaMo. *qorşaşun*, YazMo. *qorşalcın* “kurşun” (*qorşa-şun – qorşa-lcın*); OrtaTü. *aurtla-*, OrtaMo. *a'urci-* “bir şeyi ağız dolusu ağzına almak” (*aurt-la- - a'ur-çi-*), OrtaTü. *öçeş-*, OrtaMo. *öçeldü-* “birbirinden nefret etmek, düşmanlık gütmek” (*öçe-ş- - öçe-ldü-*) vb. (s. 244).

Türkçe alanında ayrılmayan Türkçeden alıntı kelimelerin Moğolcanın morfoloji prensip ve kurallarından yola çıkarak ayrılması da söz konusudur: ETü. *qatun*, OrtaMo. *qatu* “hanım, bayan”; ETü. *qanat*, OrtaMo. *qana* “kanat” (sondaki *t* çokluk işaretleyicisi gibi algılanılarak bırakılmıştır); ETü. *süt*, OrtaMo. *sü.*; YazMo. *sün* “süt” (Burada da *t* aynı şekilde bırakılmış ve Moğolcada teklik gösteren *n* eklenmiştir) vb.

“*Türk-Moğol Dil İlişkilerinin Kapsamı ve Derinliği*” (s. 245-249) konusuna gelince, Şçerbak, kesinlikle Türk dillerinin Moğol dillerine olan etkisinin çok kapsamlı ve derin olduğunu belirtiyor. Bu etki Moğolcanın söz varlığında ve gramatikal şekil yapısında köklü değişiklikler yaratmıştır. Büyük ihtimalle bu oldukça erken dönemlerde gerçekleşmiştir. I. Doğu Türk Kağanlığı (VI. yy.)’dan önce olması da muhtemeldir. İşte bu dönemde oluşan değişimler Türkolog ve Mongolistlere Altay teorisi için dayanak olan malzemeyi sunmaktadır. Kısmen rotasizm, niteliğin yoğunluğunu göstermek amacıyla sıfatın ilk hecesinin tekrarlanması (OrtaMo., YazMo. *çab-çayan* “bembeyaz”, *ub-ulağan* “kıpırmızı”, *sab-sayın* “çok güzel”), eylemin çeşitli derece ve görünüşlerini ifade etmek üzere iki fiilden kurulu söz öbeklerinin (OrtaMo. *alan bara-* “öldürmek”, *bolun bara-* “olmak, dönüşmek”, *ügelen bara-* “söylemek”) kullanımı da bu devirlere ait olmalıdır (s. 245-247).

Türk lehçelerinin tarinde Türk-Moğol ilişkilerinin sonuçlarına gelince, Şçerbak, Çingiz Han ve haleflerinin seferlerinin en önemli sonucunun Türk-Moğol ilişkilerinde genel durumun değişmesi ve dil etkileşiminin yönünün değişmesi olduğunu belirtiyor. Bazı bölgelerde Moğol etkisi ağır basmaya başlamış ve bu durum Altayca, Tuvaca, Hakasça ve Sahaca gibi Türk lehçelerinin söz varlığında ve morfolojisinde, Tuvacanın ise söz diziminde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bazı Moğol kabilelerinin Orta Asya topraklarına yerleşmesi, Kazak, Kırgız ve başka Türk halklarının etnogenezine katılımı Sibiryada olduğu kadar önemli sonuçlar doğurmamış, ancak bu dillerin söz varlığını zenginleştirme yönünde etkisi olmuştur.

Başka bölgelerde ise, söz varlığında bile önemli etkileri olmamıştır. Ödünç morfolojik işaretleyiciler nadiren ortaya çıkmaktadır ve her zaman bu unsurlar Moğol etkisi ile açıklanamamaktadır (s. 249-250).

Şçerbak, “*Son Söz*” olarak monografisinin bütün alıntıları kapsamadığı, kaynakların daha derin ve çok taraflı taranması ile bu malzemenin genişletilebileceğini ifade ediyor (s. 251).

Eserin sonunda geniş tutulmuş bir “*Ekler*” kısmı (s. 252-284) ve bu kısmın içinde *Özel Adlar Dizini* (s. 252-256) ve *Kelime Dizini* (s. 257-284) bulunmaktadır. Kelime dizininde *Eski Türk Dili* (s. 258-268), *Orta Türk Dili* (s. 268-271), *Kuman dili* (s. 271), *Eski Anadolu Türkçesi* (s. 271), *Çağatayca* (s. 271), *Orta Moğolca* (s. 272-284) ve *Moğol Yazı Dili*’ne (s. 284-289) ait söz varlığının dizini verilmiştir.

Eserde ayrı bir bibliyografya kısmı yerine kaynaklar sadece dipnotlarda verilmiştir. Ancak, özel adlar dizininin bulunması kaynakların istenildiğinde amaca uygun olarak görülmesini kolaylaştırmaktadır.

Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Araştırmaları Enstitüsü’nde 50 yıldan fazladır Türkoloji alanında emek veren Prof. Dr. A. M. Şçerbak’ın “*Erken Türk-Moğol Dil İlişkileri (VIII-XIV. yy.)*” adlı eseri Altay dilleri teorisini yakından ilgilendiren Türk ve Moğol dil ilişkileri meselesini büyük ölçüde aydınlatmaktadır. Eserde sadece Türkçe ve Moğolcadaki ödünç kelime ve gramer şekilleri belirlenip bunların etimolojisi yapılmakla kalmamış, genel olarak dil etkileşiminin çok yüksek düzeyde gerçekleştiği Türk ve Moğol dilleri örneğinde dil etkileşiminin dereceleri ve ne şekilde gerçekleştiği sunulmuştur. Özellikle dil ilişkileri konusunda çalışacaklara yöntem konusunda da yön gösterecek olan bu çalışma Türkoloji, Mongolistik ve Altayistik ile ilgilenenler için mutlaka görülmesi gereken bir eserdir.